

BERÉNYI ZSUZSANNA ÁGNES*

Berényi Lajosné verőtőke listája 1935-ből, az Első Magyar Tűzzománc Jelvénygyárból

A hovatarozás megjelölése díszítés formájában nagyon régen szokásban volt, már az írásbeliség előtt is. A jelvények készítése ugyancsak szokásos volt rangjelzés, rokonság és más célok jelölése érdekében. Jelvények sorozatgyártása a 19. században Magyarországon nem volt. Jellemző tény, hogy a magyar áruk, a magyar ipar védelmére alakult „Tulipán-Egylet” a jelvényeit Bécsben készítette el, mert Magyarországon erre nem volt lehetőség.

A GYÁR RÖVID TÖRTÉNETE

Ezért volt jelentős esemény a magyar ipartörténetben az, hogy nagyapám 1899-ben megalapította az ország első jelvénygyárát, az *Első Magyar Tűzzománc, Kézelőgomb és Jelvénygyár*at a Közműhelytelepen, Erzsébet és Csepel határán. Ez igazi hazafias tett volt. A Közműhelytelep részvénytársaság volt, amelynek a legnevesebb részvényesei közé tartozott WEISS MANFRÉD. A Közműhelytelepen kisiparosok béreltek közművekkel felszerelt helyiségeket. A jelvénykészítéshez frikciós présgépre volt szükség azért, hogy a megfelelő méretre levágott fémbe segítségével belesajtolják a minta formáját a megedzett acélból készített negatív felhasználásával. A kívánt mintának az akkoriban lombfűrésszel végzett kifűrészelése után következett a tűzzománc jelvényhez a fém domborítása, ugyancsak erre alkalmas gép segítségével. Ezeket a gépeket a Közműhelytelep kölcsönözte bérlőjének. Ugyancsak a Részvénytársaság szolgáltatta a világítást, a gázt és a villanyt. A Közműhelytelep később megszűnt, helyébe a Kontakta gyár költözött, de ma már az sem létezik. Egyedül egy utcanév, a „Közműhelytelep-utca” őrzi az egykori hatalmas létesítmény emlékét. Nagyszüleim a Rákóczi téren, majd a Horánszky utcában laktak, a Közműhelytelepre utazás vonaton egy óránál is több időt vett igénybe, és költséges is volt.

Részen ezért volt örömteli, hogy nagyapámnak sikerült a város szívében, a hetedik kerületi Kazinczy utca 10-ben helyiséget találnia az *Első Magyar Tűzzománc, Kézelőgomb és Jelvénygyár* számára. Másrészt, és üzleti szempontból ez volt a fontosabb: az új helyiség központi fekvése nagyobb vevőkört biztosított az egyre fejlődő gyárnak. A Magyar Országos Levéltárban fennmaradt nagyapám kérelme, amelyet a Kereskedelmi és Ipari Miniszterhez, GRÓF KHUEN HÉDERVÁRYHOZ írt annak érdekében, hogy állami ajándékképpen megkaphassa azokat a gépeket, amelyeket a Közműhelytelepen bérelt. Ez az eljárás jellemezte az akkori iparpolitikát: igyekeztek támogatni azokat az ipari üzemeket, amelyek már bizonyították az életképességüket. Gondosan utánanéztek, hogy méltó-e a kérelmező erre az állami támogatásra. A rokonszakták képviselői, továbbá maga a Közműhelytelep Részvénytársaság egybehangzóan jó véleményt fogalmazott meg a kérelmező-

* bermatsz@freemail.hu, www.kituzo.hu

ről: szorgalmasan, becsületesen dolgozik, jó szakember és új iparágat honosított meg hazánkban, kiszorítva a piacról a külföldi befektetőket. A kedvező vélemények alapján megkapta a gyár tulajdonosa a Közműhelyelepen bérelt gépeket állami ajándékképpen. Sokoldalos szerződés készült azokról a feltételekről, amelyeket a Gyár tulajdonosa köteles teljesíteni a gépek ajándékozásakor, azok birtokbavétele után. Meghatározta a szerződés, hogy hány embernek kell munkát biztosítani a gépeken, milyen körülmények között kell ügyelni a gép jó karban tartására, és így tovább. A feltételek között az is szerepelt, hogy jól látható helyen hét esztendőn keresztül a gépen fel kell tüntetni egy táblán, hogy az állam ajándéka. A két gép ma is megvan a gyár ipari parkjában, és működőképes. A tábla már nincs rajta, ugyanis letelt a szerződésben megjelölt hét esztendő. Ma védett ipari műemlék, akárcsak a cég jelvénygyűjteménye és bútorzata.

A Kazinczy utca 10. szám alatt 1929-ig működött az Első Magyar Tűzzománc Jelvénygyár. A névből később elmaradt a kezelőgomb megjelölés, mert kiment a divatból a kezelőgombok gyártása, miután nem viseltek többé ilyeneket.

A családi hagyomány szerint nagyapám vezette be az iskolajelvények készítését még az 1920-as években. A megrendelők között volt sok kalapos és sapkakészítő. Ugyanis akkoriban nem volt szokás az, hogy a tanárokat a iskolajelvények árusításával, vagy más, a tanítással nem szorosan kapcsolatos feladatokkal terheljék. Az iskolajelvényeket valamelyik, esetleg több kalapos vagy sapkakészítő árusította. Sportegyesületek, kórusok, vendéglők, újságok, vallási stb. közösségek rendelték jelvényeket. Az első világháború idején nagyon sok jelvényt készítettett a Hadsegélyező Hivatal. Olyan sok volt a hadi megrendelés: egyes katonai egységek sorszáma, jelvénye, stb., hogy nagyapám külön engedéllyel hazahozatta édesapámat a frontról, mert hadi célra szükség volt a munkájára. Ugyanis nagyapám három fia és leánya közül a legkisebb fiú, Édesapám folytatta az ipart. *Édesapám a háború kitörésekor még nem érte el a katonakort, a 18. évet, de miután hazafiságból már 17 évesen jelentkezett katonának, mondván, - hogy a két bátyja katona, ő is szeretné védeni a hazát, - ezért a sorozóbizottság őt is besorozta katonának.* Mindkét bátyja hadirokkant lett. Ő megúszta egészségesen. A cég gyűjteményében olyan jelvények vannak szép számmal, amelyek a Hadtörténeti Múzeum Éremtárában nincsenek meg. Ezeket a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal és a Gyár tulajdonosának engedélyével az Éremtár lefényképezte. 1929-ben édesapám megnősült. Feleségül vette édesanyámat.

Édesanyám édesapja arany-ezüstműves, órás és ékszerész volt, többek között a Holló utca 14. számú ház tulajdonosa. Egyetlen lánya esküvője alkalmából meghívta vejét saját házába a jelvényüzemmel együtt. Ezért édesapám vette át az üzemet, és odaköltözött a gyárával a Holló utca 14. számú ház baloldali részébe. Hat tágas műhelyt és az utcára néző üzlethelyiséget foglalt el az *Első Magyar Tűzzománc Jelvénygyár*. A ház másik oldalán, jobboldalt volt az arany-ezüst műhely és a hozzá tartozó üzlet, az anyai nagyapám tulajdonában.

Édesapám rendszerint a műhelyben dolgozott, édesanyám pedig az üzletben a vevőkkel tárgyalt. Tevékeny természete nem engedte egy pillanatra sem nyugodni, mindig foglalatoskodott valamivel. Édesapja mellett megismerte és mesteri fokon elsajátította az arany-ezüstműves és ékszerész mesterséget, édesanyjától a kalaposságot. Ebből mesterlevelet is szerzett. Rendezgette, osztályozta a jelvényeket, igényes táblákat állított össze a szemet gyönyörködtető darabokból. Az akkor már évtizedek óta használt ajándékgépeken tovább folytatódott a munka. A bevezetőben már említettem, hogy a jelvénykészítés kezdeti lépései közé tartozik a méretre levágott fémbe a minta belesajtolása a frikciós prés gép segítségével.

A minta fémbe sajtolásához van szükség a minta negatívjának bevésésére acélba, méghozzá megedzett acélba. Az edzésre azért van szükség, hogy ellenállóbb legyen a darab. Ezt a negatívot nevezi a szakma verőtőkének, idegen szóval 'stancának'. Minden egyes mintához szükség van verőtőke készítésére.

A LISTA TÖRTÉNETE ÉS LEÍRÁSA

Édesanyám 1935-ben gyermeket várt. Emiatt már nehezebben járt-kelt, és feltehetően ezért határozta el, hogy a rendezetlen halmazban álló rengeteg verőtőkét összeírja. Az íráshoz egy négyzethálós iskolai füzetet használt, amelynek a belseje vonalas volt. 238 sorszámon 428 minta került összeírásra. Ez úgy történhetett, hogy egyetlen verőtökre legtöbb esetben takarékoság érdekében két minta került a két oldalra. Ez a tény arra vall, hogy az acél lényegesen drágább volt akkorig, mint a vésés elkészítése. A takarékoságnak az acéllal az volt ugyanis a következménye, hogy ha a verőtöke egyik oldala tönkrement, elrepedt, vagy csak besüppedt, ami a repedést rendszerint megelőzte, akkor mindkét oldal, tehát mindkét minta hasznavehetetlenné vált. Ez elsősorban a sokszor használt minták esetében fordult elő, vagyis azoknál a jelvényeknél, amelyekből nagy mennyiség készült. Ilyenkor el kellett készíteni ismét a vésetet, méghozzá mindkét oldalon. A jegyzékben nem egy esetben található olyan megjegyzés, hogy új készítésű a verőtöke, illetőleg régi. Ez arra utal, hogy tönkre ment a verőtöke, és újat kellett készíteni. (Ma már ilyen kétoldalas vésetet nem alkalmaznak, éppen azért, mert nagyon megdrágult a véset elkészítése. Ma már az a drágább, mint az acél.)

A verőtöke felsorolása mellett két számérték található. Ezek a minta rajzát befoglaló téglalap méretét jelzik milliméterekben kifejezve.

A jegyzék házi használatra készült. A verőtökekhez írt elnevezések legtöbbször nem a minta hivatalos elnevezését jelölik meg, hanem az üzemben házi használatra szokásos megjelölést idézik. Ezek a kifejezések sokszor ma már nem is érthetők. BERÉNYI LAJOSNÉ bölcs előrelátással a legtöbb megjelölés mellé kis, kézzel készített rajzot mellékel a minta vázlatával. Ezek a rajzocskák nagy segítséget adnak ma ahhoz, hogy azonosítani lehessen a verőtöket a pozitívként elkészített jelvénnel. Ugyanis igen sok olyan jelvény található az Első Magyar Tűzzománc Jelvénygyár jelvénygyűjteményében, amelyet nem tudunk azonosítani, nem ismerjük fel, hogy milyen célra készült, mit ábrázol. Sok esetben a házi használatra alkalmazott jelvényelnevezést sem tudjuk felismerni. Ezek a kicsiny, kézzel rajzolt ábráskák ilyenkor is rendszerint segítséget adnak az azonosításhoz.

A 427 jelvénynegatív közül legalább 320 az iskolajelvény, vagyis kerekítve 75%, tehát háromnegyed rész. Azért nem állítható teljes bizonyossággal, hogy ennyi, mert nem bizonyos, hogy valamennyi iskolajelvényt sikerült az elnevezés, sőt még a kis ábra alapján is azonosítani. Az iskolajelvények feltűnően nagy százalékos aránya megerősíti azt, a családi hagyományként fennmaradt ismeretet, hogy nagyapám volt az, aki Magyarországon bevezette az iskolajelvényeket. Mindenestre külföldön az iskolajelvények viselése nem szokásos.

A verőtökek között a következő csoportok különíthetők el:

1. Iskolajelvények, ezek között számos Kárpát-medencei, de a mai határokon túl elhelyezkedő város, helység iskolái részére készített jelvények.
2. Alkalmi rendezvényekre készített jelvények.
3. Politikai mondanivalójú jelvények, pl. irredenta jelvények.
4. Katonai jellegű jelvények. Ezek általában az első világháború idejéből maradtak meg, és csapatjelvények voltak. A Hadsegélyző Hivatal adta le a rendeléseket, mint azt a cég fennmaradt levelezéséből láthatjuk.
5. Egyesületek, cégek jelvényei. Ezeken a jelvényeken keresztül végigkövethetjük az ország történelmét. Először is az jellemző, hogy milyen fajta: állami vagy magán jellegű cégtől maradt fenn. Ha lehet, még jellegzetesebbek a díszítőelemek.
6. Egyéb jelvényekhez készült verőtökek. Ezeket az előzőkben felsorolt csoportokba nem tudtam besorolni, azért említem őket külön.

A bemutatásra kiválasztott jelvények természetesen olyanok, amelyekből megmaradt mutatópéldány, hiszen azért lehetett lefényképezni őket. Kiválasztásuk szempontja éppen ez volt.

A jegyzetfüzet utolsó harmadában egy másik felsorolás található. 1-104. sorszámon található

itt a készített érmek jegyéke. Feltehető, hogy azért kezdődött az éremjegyzék hátulról, mert nem lehetett tudni előre, hogy a verőtőkéik jegyéke majd hol ér véget, és ezért kockázatos lett volna ötlesterűen valahol elkezdni a füzet közepe táján az érmek jegyzékének a leírását. Nyilván folytatni kívánta édesanyám a folyamatosan beérkező újabb és újabb verőtőkéikkel a jegyzet készítését.

A 104 felsorolt érem közül 49 érem nagy és kicsiny változatban készült. Az általános plakettből csak egy, a férfi általános plakettből háromféle változat volt megtalálható. A plakettet nem kitűzve hordják, hanem – rendszerint tokban elhelyezve szokták tárolni, illetőleg jutalomképpen átadni.

A gyár történetében nagyon fontos szerepet játszottak az érmek. Erre vall az a ritkaságszámba menő fiókos szekrény, amelyiken – ugyancsak az *Első Magyar Tűzzománc Jelvénygyárban* készült fehér zománcablák vannak felerősítve az egykor bennük tartott sportérmek nevének megjelölésével. A húszas években kiadott katalóguson is feltüntetik az érmeket, sorszámozva, rajzokkal szemléltetve. A sorszámozást BERÉNYI LAJOSNÉ a jegyzékében is feltüntette.

A füzet további részében I-XVII. sorszámon *bélyegek* felsorolása található. Bélyegnek nevezik a minta pozitív változatát. Erről készül a negatív, ennek az acélba sajtolásával készíthető el a negatív, a verőtőke. Azokról a verőtőkékről érdemes ilyen pozitívat készíteni, amelyek gyakran eltörnek, vagyis a népszerű mintákból, amelyek nagy mennyiségben készülnek, vagyis gyakran elkopnak, eltörnek. Ha a bélyeg megmaradt használható formában, akkor a meghibásodott, vagy éppen használhatatlanná vált verőtőke gyorsan és viszonylag olcsóbban pótolható. A bélyegek közül bridzsjelvény és a miskolci református gimnázium jelvényének bélyege maradt fenn kétféle: nagy és kicsiny változat. Szerepel még gyűrű is. Ezt akkor alkalmazták, hogyha a verőtőke elrepedt, de még ilyen gyűrűbe fogva használható volt bizonyos mennyiség lesajtolására. A gyűrűt ugyanis a verőtőke köré illesztették azért, hogy biztosítsa a verőtőke egyben maradását. A meggyűrűzött verőtőke nem volt huzamosabb ideig használható, de ideiglenesen jó szolgálatot tehetett.

Ez a jegyzetfüzet azért kivételesen értékes, mert megtudható belőle, hogy milyen jelvények, illetőleg érmek készültek a gyár történetének 1910. augusztus 10-e előtti korszakában.

